

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ РЕГУЛЯТОРНОЇ СФЕРИ ВІЙСКОВИХ ПОЖЕЖНИХ СТРОКОВОЇ ТА КОНТРАКТНОЇ СЛУЖБИ

У статті визначені параметри регуляторної сфери, які актуалізуються під час діяльності в надзвичайних умовах: рівень адаптаційного потенціалу, схильність до стресу, стресостійкість, стратегії професійної поведінки, стратегії долаючої поведінки, рівень напруженості основних психологічних захистів. Представлена структурна модель регуляторної сфери військових пожежних строкової служби, яка включає три кластери та структурна модель регуляторної сфери військових пожежних контрактної служби, яка включає п'ять кластерів.

Ключові слова: кластерний аналіз, ефективність професійної діяльності, регуляторна сфера, адаптаційний потенціал, стратегії професійної поведінки, копінг стратегії, психологічні захисти.

В.Р. Цокота

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ РЕГУЛЯТОРНОЙ СФЕРЫ ВИЙСКОВИХ ПОЖАРНЫХ СРОЧНОЙ И КОНТРАКТНОЙ СЛУЖБЫ

В статье определены параметры регуляторной сферы, которые актуализируются во время деятельности в чрезвычайных условиях: уровень адаптационного потенциала, склонность к стрессу, стрессоустойчивость, стратегии профессионального поведения, стратегии преодолевающего поведения, уровень напряженности основных психологических защит. Представлена структурная модель регуляторной сферы военных пожарных срочной службы, которая включает три кластера и структурную модель регуляторной сферы военных пожарных контрактной службы, которая включает пять кластеров.

Ключевые слова: кластерный анализ, эффективность профессиональной деятельности, регуляторная сфера, адаптационный потенциал, стратегии профессионального поведения, копинг-стратегии, психологические защиты.

V.R. Tsokota

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF STRUCTURE OF REGULATOR SPHERE OF MILITARY FIREMEN OF URGENT AND CONTRACT SERVICE

The parameters of regulator sphere which occupy the first place during activity in extraordinary terms certain in the article. There are level of adaptation potential, propensity to stress, resistance to stress, strategies of professional conduct, coping strategies, level of tension of defense mechanisms. The structural model of regulator sphere of military firemen urgent service is presented, which includes three clusters and structural model of regulator sphere of military firemen contract service which includes five clusters.

Keywords: cluster analysis, efficiency of professional activity, regulator sphere, adaptation potential, strategies of professional conduct, coping strategies, defense mechanisms.

Постановка проблеми. Соціальні зміни, які протікають в Україні на рубежі XX – XXI віків, радикально змінили сприйняття українським суспільством його Збройних Сил. В процесі реформування Збройних Сил України загострилося багато проблем, пов'язаних з їх функціонуванням, які вимагають свого вирішення на сучасному етапі.

В сучасних умовах відсутність необхідних професійно важливих якостей, що забезпечують ефективність професійної діяльності, негативно впливає на процес військово-професійної адаптації, в зв'язку з постійним ускладненням систем підготовки та зростанням кількості вимог до військовослужбовців, які несуть службу в небезпечних для життя та здоров'я умовах.

Військовослужбовці з числа нового поповнення відчувають труднощі при адаптації до умов військової служби, в той час як опанування професії військового пожежного потребує оптимальної активації психічних резервів. В свою чергу підвищення рівня професійного вигорання у представників ризиконебезпечних професій потребує вдосконалення та диференціації системи психологічного відбору військових кадрів в залежності від специфіки несення військової служби та професійних обов'язків.

В умовах змішаного типу комплектування у Збройних Силах України, необхідна науково обгрунтована інформація про відповідність професійно важливих індивідуально-психологічних особливостей молодшого військового фахівця-пожежника. Одним з основних структурних компонентів інтеграційної професіографічної моделі молодшого військового фахівця пожежника є розвинутість регуляторної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну роль для успішного навчання та подальшого ефективного виконання завдань професійної діяльності несуть психологічні характеристики особи [1; 3].

Дослідження по проблемі підготовки фахівців ризиконебезпечних професій зосереджені на розгляді психологічної готовності, морально-психологічних і бойових якостей, виховання пильності, впливі службової діяльності на емоції і волю, індивідуально-психологічні особливості. Досліджувалися важливі і

необхідні компоненти психологічної структури діяльності в особливих умовах. Проте такій специфічній категорії осіб, пов'язаних з діяльністю і управлінням в умовах надзвичайних ситуацій, як військові пожежні, на наш погляд, уваги приділено недостатньо. Вивчення даними авторами проблем професійної і психологічної готовності різних категорій посадових осіб і фахівців не в повному об'ємі зважало на специфіку діяльності в надзвичайних умовах.

Підготовка військових пожежних пов'язана з підвищеними розумовими, фізичними і психоемоційними навантаженнями та вимагає тривалого періоду військово-професійної адаптації [4]. Вплив цих чинників залежить від специфіки професії, яка опановується, та проходження строкової або контрактної служби.

Специфічні умови діяльності, особливості вирішуваних завдань обумовлюють зростання відповідальності військових пожежних за результати своїх дій. Відповідно зростають вимоги до ефективності їхньої діяльності, рівню і вмісту підготовки, професійним і особовим якостям військових пожежних. З нашої точки зору одним з найважливіших для вивчення і вирішення проблем ефективності діяльності військових пожежних є психологічний аспект. Можна виділити об'єктивні, пов'язані з підвищенням ролі людського чинника в ефективності діяльності та суб'єктивні, пов'язані з усвідомленням потреби в психологічних знаннях, навиках і уміннях чинники підвищення значущості психологічною складовою в забезпеченні ефективності діяльності військових пожежних.

Не дивлячись на значне число досліджень, присвячених окремим аспектам діяльності рятувальників, пожежників, аварійно-рятувальних і інших аналогічних формувань, психологічні умови ефективності діяльності військових пожежних в сучасних умовах є практично не вивченими. Забезпечення якісного вирішення завдань рятувально-пожежними формуваннями безпосередньо пов'язано з розвинутістю регуляторної сфери.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення психологічних особливостей структури регуляторної сфери військових пожежних строкової та контрактної служби.

Виклад основного матеріалу. На основі дослідження психологічної літератури нами визначені наступні параметри регуляторної сфери, які актуалізуються під час діяльності в надзвичайних умовах:

- рівень адаптаційного потенціалу – сукупність індивідуально-психологічних характеристик, котрі визначають адаптаційні здатності індивіда до успішного та ефективного формування адекватної відповіді на дію психогенних факторів оточуючого середовища, що змінилося (за методикою МОО „Адаптивність” А.Г. Маклакова та С.В. Чермяніна) [4];

- схильність до стресу – тенденція до прояву великої кількості стресогенних життєвих подій та ситуацій (за методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Раге);

- стресостійкість – здатність зберегти працездатність в стані сильного емоційного напруження. Здатність протистояти фруструючому впливу ситуацій підвищеного психічного напруження (за третім блоком методики "Незакінчені речення" для діагностики професійно психологічної придатності до діяльності в надзвичайних умовах) ;

- стратегій професійної поведінки – характерних способів поведінки працівника в надзвичайних ситуаціях. Ефективна стратегія професійної поведінки розглядається, як стабілізуючий фактор, який допомагає працівникові ефективно виконувати визначені умовами діяльності завдання (за другим блоком методики "Незакінчені речення" для діагностики професійно психологічної придатності до діяльності в надзвичайних умовах);

- стратегії долаючої поведінки – сукупність усвідомлених когнітивних, поведінкових і емоційних зусиль, направлених на зміну або розв’язання критичної ситуації, які дозволяють звикнути до неї, терпіти її дію чи відхилитися від вимог, які вона пред’являє (за методикою SACS «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла) [2];

- рівень напруженості основних психологічних захистів –автоматизована адаптивна поведінка, яка допомагає суб'єктивно впоратися з ситуацією, змінюючи

образ світу за принципом задоволення (опитувальник “Індекс життєвого стилю” Г.Келлерман, Р.Плучек, Г.Конте).

Дослідження проводилося на вибірці, представленій військовими пожежними. Загальна кількість обстежуваних – 342 чоловіки, з них 188 солдат строкової служби, які пройшли програму підготовки пожежній справі у військовій частині А1705 та 154 солдата контрактної служби, які пройшли програму перепідготовки пожежній справі у військовій частині А1705 та вже мали досвід роботи у військах за напрямом забезпечення пожежної безпеки. Середній вік досліджуваних складає 20 років.

З метою побудови детальної структури регуляторної сфери військових пожежних строкової та контрактної служби був проведений кластерний аналіз та побудовані дендрограми, представлені на рис. 1, 2, з допомогою програми SPSS 16.

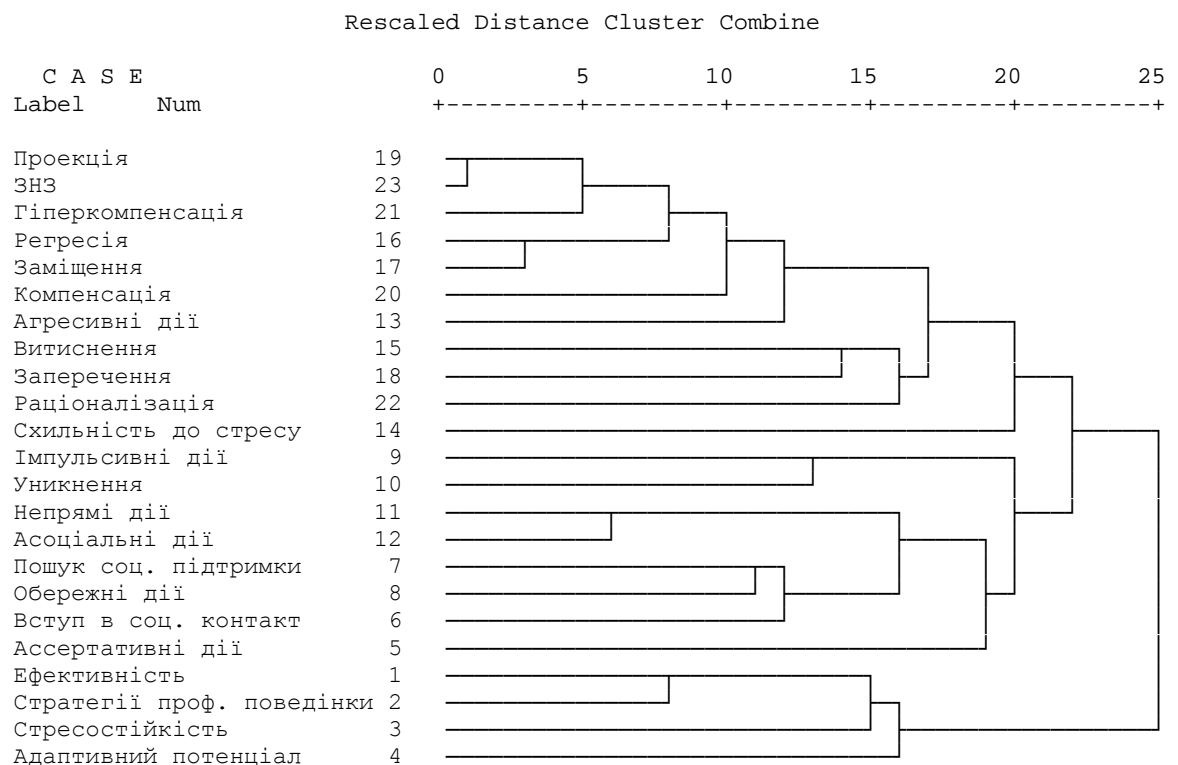

Рис. 1. Дендрограма № 1. Структура регуляторної сфери військових пожежних строкової служби.

На основі кластерного аналізу по шкалам регуляторної сфери можна виділити наступну кластерну структуру, характерну для групи військових пожежних строкової служби. Вона включає три кластери, які об'єднуються між 19 та 20 етапами кластеризації. Дані представлені на дендрограмі № 1.

Перший кластер включає в себе наступні шкали проєкція, загальна напруженість захистів, гіперкомпенсація, регресія, заміщення, компенсація, агресивні дії, витиснення, заперечення, раціоналізація, схильність до стресу.

Даний кластер представляє зв'язок між виникаючою стресовою ситуацією та психологічним захистом від неї, та може бути охарактеризований як «втеча від психотравмуючої реальності». З нашої точки зору військові пожежні строкової служби намагаються впоратися зі стресовими ситуаціями за допомогою включення несвідомих захисних механізмів та агресії. Стрессова ситуація сприймається як загроза, а реакція на стрес пов'язана з «автоматизованим» спотворенням оточуючої реальності, що в свою чергу не дає змогу об'єктивно оцінити існуючі ризики та прийняти своєчасне та правильне рішення в надзвичайній ситуації.

Другий кластер включає в себе наступні шкали імпульсивні дії, уникнення, непрямі дії, асоціальні дії, пошук соціальної підтримки, обережні дії, вступ в соціальний контакт, асертаивні дії.

Даний кластер представляє недиференційований копінг. З нашої точки зору військові пожежні строкової служби використовують невизначену зміну поведінкових реакцій, без урахування вимог, які задає проблемна ситуація. З одного боку це надає можливість гнучко використовувати весь спектр копінг стратегій, а з іншого зменшує успішність опануючої поведінки, через нестійкість та змістовну слабкість непідходящих стратегій.

Третій кластер включає в себе наступні шкали ефективність професійної діяльності, стратегії професійної поведінки, стресостійкість, адаптивний потенціал. Даний кластер представляє ефективність адаптивної поведінки. З нашої точки зору військові пожежні строкової служби ефективно виконують свої професійні обов'язки керуючись засвоєними під час навчання успішними

стратегіями професійної поведінки, які були продемонстровані командирами. Використовувати дані стратегії дає можливість високий рівень адаптивного потенціалу та стресостійкості, які дозволяють не розгубитися під час виконання завдання та прийняти правильне, своєчасне рішення та застосувати його на практиці.

На основі кластерного аналізу по шкалам регуляторної сфери можна виділити наступну кластерну структуру, характерну для групи військових пожежних контрактної служби. Вона включає п'ять кластерів, які об'єднуються між 15 та 16 етапами кластеризації. Дані представлені на дендрограмі № 2.

Перший кластер включає в себе наступні шкали проєкція, загальна напруженість захистів, регресія, агресивні дії, заміщення, гіперкомпенсація, витиснення, компенсація, раціоналізація, заперечення.

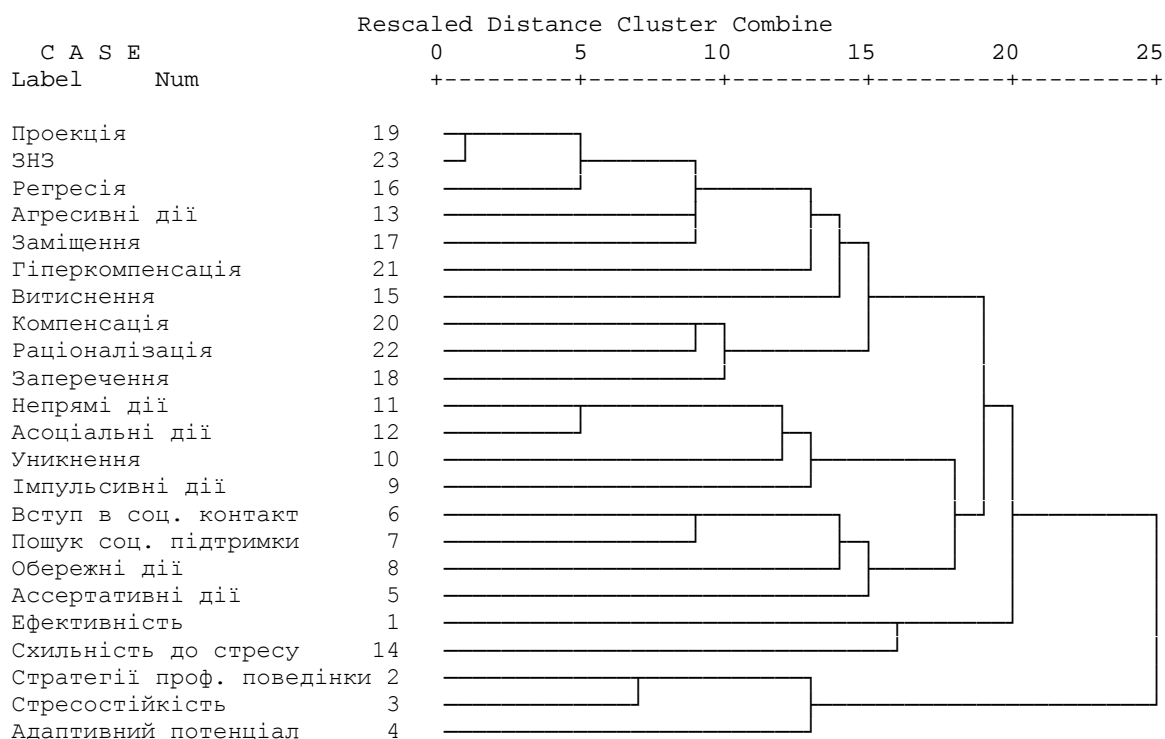

Рис. 2. Дендрограма № 2. Структура регуляторної сфери військових пожежних контрактної служби.

Даний кластер представляє собою залучення захисних механізмів. З нашої точки зору у військових пожежних контрактної служби включення несвідомих захисних механізмів та їх реалізація не завжди запускається «автоматизовано»

стресовою ситуацією, при цьому стресова подія не сприймається як загроза, що в свою чергу дає змогу зберегти свідоме сприйняття реальності в надзвичайній ситуації. Другий кластер включає в себе наступні шкали непрямі дії, асоціальні дії, уникнення, імпульсивні дії. Даний кластер представляє собою деструктивний копінг. З нашої точки зору військові пожежні контрактної служби чітко диференціюють копінг стратегії. Деструктивний копінг при цьому включає дії які можуть зашкодити успішній діяльності в надзвичайних умовах, та перешкоджають подоланню важкої ситуації без суттєвих втрат.

Третій кластер включає в себе наступні шкали вступ в соціальний контакт, пошук соціальної підтримки, обережні дії, асертаивні дії. З нашої точки зору даний кластер представляє успішний копінг. Військові пожежні контрактної служби ототожнюють конструктивні копінг стратегії з активною, просоціальною поведінкою, при цьому керуючись благополуччям оточуючих, намагаючись їм не зашкодити.

Четвертий кластер включає в себе наступні шкали ефективність професійної діяльності, схильність до стресу. З нашої точки зору даний кластер представляє паттерн поведінки типу А. Військові пожежні контрактної служби досягають успіхів у своїй професійній діяльності шляхом напруженості та постійною готовністю до активних дій, відчуттям дефіциту часу, спробою контролювати свою поведінку та поведінку інших. При цьому стресова ситуація сприймається як виклик. Даний тип досягнення ефективності пов'язаний з досягненням високих результатів, але в свою чергу призводить до швидкого професійного вигорання.

П'ятий кластер включає в себе наступні шкали стратегії професійної поведінки, стресостійкість, адаптивний потенціал. З нашої точки зору даний кластер представляє адаптивну стратегію професійної поведінки. Військові пожежні контрактної служби завдяки професійному досвіду мають змогу успішно адаптуватися до стресових ситуацій, та використовувати ті стратегії професійної поведінки, які добре зарекомендували себе в реальних надзвичайних ситуаціях, та допомогли досягти успіху та подолати небезпечну ситуацію.

Висновки. Встановлено характер взаємозв'язку ефективності професійної

діяльності військових пожежних з параметрами регуляторної сфери. Структурна модель регуляторної сфери військових пожежних строкової служби включає три кластери: «втеча від психотравмуючої реальності», недиференційований копінг, ефективність адаптивної поведінки. З нашої точки зору військові пожежні строкової служби сприймають стресову ситуацію, як загрозову та відчувають труднощі при виборі коректних поведінкових стратегій, при цьому ефективність професійної діяльності досягається завдяки вдалому використанню засвоєних під час навчання навичок. Структурна модель регуляторної сфери військових пожежних контрактної служби включає п'ять кластерів: залучення захисних механізмів, деструктивний копінг, успішний копінг, паттерн поведінки типу А, адаптивна стратегія професійної поведінки. З нашої точки зору у військові пожежні контрактної служби сприймають стресову ситуацію, як виклик та добре орієнтуються при виборі доцільних поведінкових стратегій завдяки своєму професійному досвіду, при цьому ефективність професійної діяльності досягається завдяки постійній напруженості та готовності до активних дій. Що в свою чергу може призвести до професійного вигорання та збільшення рівня психосоматичних розладів.

Результати дослідження можуть бути використані для побудови диференційованої системи психологічного добору військових пожежних, та впровадження системи психолого-профілактичних заходів. В подальшому перспективним є визначення інших психологічних чинників, які впливають на ефективність професійної діяльності в надзвичайних умовах та розробка прогностичної моделі.

Список літератури

1. Бекаревич О.Л. Диагностика профессиональной психологической пригодности курсантов к деятельности по противопожарной защите и спасательным работам: Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03. – М., 2003. – 239 с.
2. Дементий Л.И. К проблеме диагностики социального контекста и стратегий копинг-поведения // Журнал прикладной психологии. – 2004. – № 3. – С. 20-25.
3. Иващенко С.А. Изучение индивидуально-психологических особенностей спасателей МЧС России : Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. – СПб., 2003. – 192 с.

4. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях // Психологический журнал. – Т. 22. – 2001. – №1. – С. 16-24.